

נסיונה של לאה גולדברג לתרגם את אלתרמן לרוסית¹ אקי להב

בספרו "לאה גולדברג, תווי דמות ויצירה", סוקר א"ב יפה את עזבונה של גולדברג ובו מציאה כשרה: 6 איגרות מאת נתן אלתרמן. במסגרת סקירת המכתבים כותב א"ב יפה, כך:

".. שתי האגרות האחרונות שבתיק נוגעות לנסיונה רב-העניין של לאה גולדברג לתרגם משירי אלתרמן לרוסית*. עד כמה שידוע לנו, כתבה לאה שירים רק בעברית, משחר נעוריה. אמנם, ידיעתה את השפה הרוסית היתה עמוקה ומושלמת, לא רק באשר זו היתה השפה השניה שלה, אולי אפילו לשון-הקריאה הראשונה במעלה, משום זיקתה לספרות הרוסית הגדולה של המאה הי"ט. אך, קשה היה להעלות על הדעת שהיא תוכל לתרגם בצורה כה מושלמת שירים של אלתרמן לרוסית. אולי ניתן להסביר את יכולתה לתרגם דווקא שירים אלה בכך שאלתרמן הושפע בעיצוב הפואטיקה שלו (בעיקר בראשית דרכו) מן האימאז'ניזם הרוסי ומשירתו של פסטרנאק במיוחד.

אלתרמן לא חסך מלים להביע את התפעלותו מרמת התרגום ולשונה הרוסית העשירה והמדוייקת של המתרגמת. הוא ביקש מלאה רק תיקון קטן בבית השני של השיר "ליל קיץ", ולפי הנוסח שלפנינו, שהוא כנראה הנוסח המוגמר, היא אכן עשתה את התיקון המבוקש, אם כי הדבר היה כרוך בשינויים יסודיים בתרגום של הבית הזה. בסוף האגרת, שוב מתנצל אלתרמן על איזו פגיעה שפגע בעבר (הקרוב) בלאה, והוא מביע תקוותו כי חידוש הקשרים ביניהם יסלק את "החיץ המפריד, שכן הוא באמת דק מאד ומיותר מאד". סוף ציטוט.

עד כאן דברי א"ב יפה. הכל נראה על מי מנוחות. היאור האלתרמני שקט, כפי

1 א"ב יפה "לאה גולדברג. תווי דמות ויצירה" (ת-א, "רשפים", 1994, עמ' 283-285):

שהבטיח לנו². אלא שקריאה עצמאית וזהירה של שתי האגרות מעלה סימני שאלה סביב קריאתו של א"ב יפה. נקרא ביחד, ונפנה אל האיגרת הראשונה.

איגרתו הראשונה של אלתרמן

נראה שלתגובה זאת קדמה אגרת גולדברג, שבה שלחה לאלתרמן את תרגום השיר³ לרוסית וביקשה את רשותו למסרו לדפוס.

לאה יקרה, (עונה אלתרמן)

"התרגומים נפלאים. איזו רוסית תמידה וחזקה! כשאני קורא במכתבך שזה נסיון ראשון⁴ שלך, אני שמח גם ששני שירים ישנים אלה שלי זכו להיות עילה מקרית שגילתה יכולת חדשה זו אצלך. תודה לך, לאה."

עד כאן הכל טוב ויפה ... כמעט, ומכאן מחלחל אל הכתוב כיוון קריאה מחתרתי. בדרך האופיינית לאלתרמן המציין של המעבר הוא ה"אך", האופרייטור מְהַפֵּךְ הרטוריקה הקבוע שלו. במקרה זה "רק". "הנני מבקש אותך רק..." כותב אלתרמן ואוזנינו נזקפות, ואכן ההמשך מאיר באור חדש גם את הדברים עד כה.

"הנני מבקש אותך רק, אם אפשרי הדבר, לתקן תיקון אחד, ולא מפני שהתרגום אשם במשהו, אלא מפני שהמקור הוא שחטא בשעתו."

נראה שהנימוס המופלג של אלתרמן, עד כדי ביטול עצמי ("המקור הוא שחטא"), הוא המבסס את חשדנו, הנופל מעתה גם לאחור, על ה"שני שירים ישנים שלי שזכו" וגם על ה"עילה מקרית שגילתה יכולת חדשה", כפי שנראה להלן.

וממשיך אלתרמן:

"שתי השורות האחרונות של הבית ב' בשיר "ליל קיץ" ("במגלב זהב" וכו') צורמות אותי כשאני נתקל בהן, מחמת שענין המגלב המונף מעורר בה הנאה מן הצבעים של הזהב והשחור. תמיד יש לי חשק לתקן כאן משהו כדי להחליש לפחות את רושם הצרימה הזאת. הייתי מבקש, איפוא, שתחליפי בתרגומך את התיבה חלשצ'ות

2 "בצאתך לטיול בואי שבי על ידי/ אין יאור בעולם שקט כמוני" (היאור, שירים שמכבר, ע' 78)
3 למעשה שני שירים, אך האגרות מתיחסות רק ל"ליל קיץ". לכן נתעלם להלן מהשיר השני.
4 יש לציין שבשנת 1961, מועד חליפת האגרות, יש כבר מאחורי לאה גולדברג נסיון תרגומי מסויים, למשל תרגום יצירת רינר מריה רילקה "שירת האהבה והמוות של הקורנט כריסטוף רילקה". בראשית שנות הארבעים. (יהושבע סמט שינברג, דחק י"א 2019, ע': 171). מסתבר שהיא עצמה איננה מחשיבה אותו כנסיון. לכך יכולות להיות מספר סיבות: אולי כי התרגום הוא לעברית, אולי כי הוא מגרמנית, ושמה כי מדובר בפרוזה שירית. ובעיקר כי גנזה את התרגום, הוא יצא לאור רק ב 1973, אחרי מותה.

[מצליפים] במשהו סטאטי יותר, ואולי גם את קנוטום [בשוט], במשהו פחות בולט.
אילו השמטת בכלל את הבית הזה הייתי מודה לך עוד יותר."

אשר להדפסה – ברור שאת רשאית למסרם לדפוס.

ועכשיו אומר לך עוד משהו:

בשל רשלנות ועצלות שלי פגעתני בכמה הלכות ידידות אלמנטריות ובשל כך גבה
כמין חיץ בינינו.

האמיני לי, לאה יקרה, כי לבי הוגה לך כתמיד הרבה ידידות ואהבה. ייתכן כי
התכתבות קצרה זו שבינינו תסייע להרוס את החיץ המפריד, שכן הוא באמת דק
מאד ומיותר מאד.

שלך נתן 23.2.61

סוף ציטוט. כאן מסתיימת אגרת א'.

ספק אם אנו יכולים לקבל דברים אלה כפשוטם. עמדנו על הפתיחה ההיפרבולית,
של האיגרת הראשונה. הסרקאזם, מתגלה בה אט אט, במבט לאחור. רוח הדברים
היא כי שירים אלה, "ליל קיץ" ו"הסער עבר פה לפנות בוקר", הם איזה "שני שירים
ישנים שלי...", שניהם כפרת שרוך נעלה של המתרגמת הגדולה שהתגלתה זה עתה:
לאה גולדברג. אנו נזכרים בתפילת אלתרמן: "לו סלח-נא גם למלאכת השירים
ורצינה, כצחוק אחד פשוט, אשר צחקתי כאן⁵". אך תוהים, היתכן שלאה גולדברג
הפכה באחת ל"אלי..."? לנמען האלוהי של אלתרמן משירו "אגרת"?
המשך האיגרת עוד מקצין פתיחה זאת. אלתרמן מציע לגולדברג, לא פחות ולא
יותר, לוותר על בית שלם מליל קיץ! בית שלם! אחד מארבעה! ועוד מקלאסיקה
כמו "ליל קיץ"? נו באמת⁶. מהרהר הקורא הבקי. ומה יהא על "זמן רחב, רחב. הלב
צלצל אלפיים"? הנה, שוב, הבית עליו עומד לעלות הכורת:

זמן רחב, רחב, הלב צלצל אלפיים.

טל, כמו פגישה, את הריסים הצעיר.

במגלב זהב פנס מפיל אפים

עבדים שחורים לרחב הרציף.

5 "אגרת", שירים שמכבר, ע' 61

6 יש לציין כי ידוע לנו על "ויתורים על בתים" אצל אלתרמן, אבל זאת, רק כאשר הלחנה עמדה
על הפרק. דוגמא מפורסמת היא בעת הלחנת "ספני שלמה המלך" ע"י נעמי שמר. דוגמאות
אחרות, מ"חגיגת קיץ": "שיר משמר" (וילנסקי) ו"שיר סיום" (ארגוב).

ההנמקה לתיקון עוד מסלימה את תמיהתנו. אלתרמן מציע: "לתיקון תיקון אחד, ולא מפני שהתרגום אשם במשהו, אלא מפני שהמקור הוא שחטא בשעתו..." סוף ציטוט. "זה לא את, זה אני" אומר אלתרמן לגולדברג.

משל למה הדבר דומה? נקצין כדי להמחיש: מכתב מתפורר מגיע אלינו מאת המחבר המקראי ומציע לוותר על המילים: "בראשית ברא אלוהים את השמיים ואת הארץ". לא שאין לדרוש גם מילים אלה. אבל למחוק? מה יהיה על אלפי העותקים הישנים המכילים את "החטא שחטא המקור", שהתגלה זה עתה? האם נוכל להתיחס ברצינות לבקשה כזאת?

בהקשר כזה, אפילו המילים "תודה לך לאה", הופכות לחשודות. האין הן נראות לפתע כמריחה סרקסטית? במיוחד אחרי הפעם השנייה, המשודרגת ("הייתי מודה לך עוד יותר" וכי אפשרי הדבר, להודות "עוד יותר"?). אנו מבחינים לפתע באינפלציית ה"לאות", ובאסקלציה, הקרשצ'נדואית: "לאה יקרה" – "תודה לך לאה" – "הייתי מודה לך עוד יותר". האם לאה גולדברג נרמזת? בינתיים לא. היא משנה את התרגום כמבוקש ושולחת לאלתרמן את הגרסה המתוקנת. האם אלתרמן נכנע ומוותר? לא. הוא מסלים את תגובתו, ואנו עוברים לאיגרתו השנייה.

אגרתו השנייה של אלתרמן.

אגרת זו נכתבת שבועיים מאוחר יותר. כנראה לאחר שגולדברג מוסרת לאלתרמן את התרגום המתוקן, על פי הערותיו. מסתבר שהאפשרות המחתרנית שלנו לא עלתה על דעת גולדברג. או כך לפחות על פני השטח. היא קוראת את האיגרת כפשוטה. מתקנת ומחזירה לאישור נוסף. האם הססה לפני כן? זאת, איננו יודעים. גם א"ב יפה איננו חושד בכלום. הוא מעיר: "האיגרת האחרונה שבצרור הזה נכתבה כשבועיים אחרי קודמתה ואף היא מתייחסת לעניין התרגומים. הוא מתנצל על הטרחה שהטיל עליה בבקשתו הקודמת ומסביר מדוע היה הדבר כה חשוב בעיניו. ושוב הוא מבקש תיקון נוסף, בשתי השורות החדשות, אם כי אינו נלאה מלהביע את התפעלותו מעבודתה של לאה גולדברג בתרגומים אלה". סוף ציטוט.

וכך כותב אלתרמן, הפעם:

"לאה יקרה,

בענין 'שתי השורות' מצאת את המוצא הטוב ביותר, נתת משהו מצויין משלך ומנעת בעדי מלהימאס עליך בהתערבות טרדנית".
שוב, אותו מבנה. ביטול עצמי מופלג. זוקף אוזניים (ה"משהו מצויין" הוא "מְשֻׁלָּף"!!! מאי קא משמע לן?) ובעקבותיו הסלמה נוספת:

"נדמה לי כי מימי לא הערתי הערות למתרגמים. באמת לא איכפת לי איך אני "מתקבל" בלשון אחרת. אם הטרדתי אותך הפעם – אף שהתרגומים הם נפלאים באמת – עשיתי זאת מפני שהתרגומים הללו עשויים להתגלגל לרוסיה והיה חבל לי שאיזה קורא יהודי (אולי גם צעיר ובעל טעם) יקבל, בתוך המעט המגיע אליו מכאן, ציור זה של אותו "מגלב זהב" וכו' שאינו יכול שלא לעורר בלב קורא כזה, רושם דוחה (ובכך אני מזדהה אתו) מחמת הנימה של האסתטיות הליטראטית המספרת על משחק הצבעים הנוצר על ידי מכשיר שימושי כמו שוט שעה שהוא צולף ומכה. לא הברוטאליות שמצאת כאן (לשבח) היא המפריעה, אלא צירופה עם נחת ספרים הטרקלינית המעריכה את המראה.
מטעם זה אולי כדאי לשנות את שתי השורות החדשות – את המלה צ'רנוקוזי [שחור העור] המעוררת עכשיו אסוציאציות שאינן מתקשרות עם שלשלאות זהב. ומה שנוגע לשאר תיקונים שלך – אני פשוט מתפעל מהם.

וכל טוב לך, לאה,
וסלחי על ההטרדה והטורח
שלך נתן 6.3.61

זה המקום להפנות את הקורא לטקסט המלא של השיר "ליל קיץ"ⁱ
(לקוראי רוסית בינינו) מביא א"ב יפה גם את תרגום גולדברג לרוסיתⁱⁱ, אותו אעביר להערות בסוף.

במרכז איגרת ב' עומד שוב בית ב', ובקשתו של אלתרמן לשנות את התרגום בשורות "במגלב זהב..." וכו', שהנמקתה ע"י אלתרמן היא קיצונית עוד יותר. יורדת לשורשי "כוכבים בחוץ".

העליתי לפני זמן די רב פוסט (ופתיל) לפייסבוק בשם "רוע ירקרק" על מה שמעוררת אצלי הקריאה בשיר "ליל קיץ". הימים חולפים שנה עוברת, ותחושותי אינה משתנה. אז כעתה מדובר ב"רוע ירקרק". ההנאה המפלצתית שמעורר הדימוי "במגלב זהב, פנס מפיל אפיים עבדים שחורים לרוחב הרציף", כמו גם "רתיחת מטמון בקצף השחור", "רוע ירקרק. תסיסת אורות וחשד" – היא חלק בלתי נפרד מהעניין. אם לא

העיקר.

על רקע זה, נראה הביטוי אותו נוקט אלתרמן: "נימה של אסתטיות ליטראטית" - כמלאכת מחשבת של אנדרסטייטמנט סרקאסטי. מוטיב העל הכוכבים בחוצי (ההנאה האסתטית הבלתי מוסרית, הדקאדנטית, משילוב הצבעים בין המגלב המוזהב לעורו השחור של המוצלף), מולבש (באיגרתו לגולדברג!) במחלצות אקדמיות נפוחות. הקורא יכול לחוש את השפתיים הקפוצות (שלא להזכיר שרירים טבעתיים אחרים, אפלוליים יותר) במילים: "אסתטיות ליטראטית". הלעז המנופח, הפארודי אולי, הצקצוק האֶתִי הנרמז, הם תענוג צרוף לְהַקוֹרָא, שגם בו עצמו, בעונג המושחת של קריאת איגרתו של אלתרמן, יש "נחת רוח טרקלינית", עם קורטוב מפלצתיות.

"מגלב הזהב", "העבדים השחורים", הם חלק מהעניין. עוד יעברו מאות ואלפי שנים עד שהפוליטיקלי קוֹרְקֵטְס יבער נגע אתי זה מנפש האדם, אם בכלל יצליח בכך אי-פעם. בנשיא שחור (למחצה!) אחד - אין די. השם "ניגון עתיק" אותו העניק אלתרמן לשיר ידוע, שפרסם שנים ספורות לפני כן, מצביע על מקורם העתיק של החומרים הנפשיים הללו, המאכלסים את דפי כוכבים בחוץ, אך גם על חיוניותו של המוטיב בליריקה של אלתרמן. חיוניות שהשתמרה היטב במרוצת השנים שחלפו מאז פרסום "כוכבים בחוץ". זאת, לא בלי לקומם מספר רב של קוראים, שהלכו שולל אחרי "אלתרמן האתי לכאורה". האם לאה גולדברג הלכה גם היא שולל כמוהם? נראה בהמשך.

כמובן, המוטיב (עליונות האסתטי) איננו נדיר כלל, וב"כוכבים בחוץ" במיוחד הוא זוכה למעמד של אידיאולוגיה אמנותית. אולי קיצונית מדי, "צעירה" מדי, אבל מאד קיימת ותוססת, ובצד חומרים אחרים שחדרו לשירתו, היא נוכחת תמיד, עד (וכולל!) "חגיגת קיץ" המאוחר.

אם "נימה של אסתטיות ליטראטית" באמת "צורמת" את אלתרמן, יהיה עליו למחוק, או לשכתב, חלק נכבד משירי כוכבים בחוץ, ומהעידית שבהם. דבר שמעולם לא עשה.

חמור מזה: ברקע מהדהד (ולאה יודעת זאת היטב) הדקאדנס, ה"נחת טרקלינים", שבהם הואשמו משוררי הסימבוליזם הרוסי, סביב מפנה המאות 19-20. האם אלתרמן מצטרף לפתע לסוג זה של ביקורת?

שלא לדבר על הכלל. בהיעדר מוחלט של מוטיב זה (קצת ריחוק אסתטי, שמץ הנאה מיפיו של ה"רע" וכו' וכו') הרי אין לתאר ספרות כלל. לא רק סימבוליסטית.

האם נסוג אלטרמן מהשקפתו האמנותית הכוכבים בחוצית?

נחזור שוב: אנו מדברים על העדפת האסתטי על האתי, על היעדר כמעט מוחלט של אתיקה בכוכבים בחוץ, ובמידה שהיא ישנה, הכפפתה לאסתטיקה. האם יש לאלטרמן הרהורי חרטה? האם שינה את טעמו? זוהי בהחלט אפשרות שיש לשקול בדיון מסוג זה. נבחן אותה בקצרה. אנו עומדים בתחילת שנות השישים, בעיצומה של מתקפת נתן זך על שירת אלטרמן. היתכן שאנו עדים כאן למעין חשבון נפש אלטרמני? לדעתי התשובה לכך שלילית.

זאת משני טעמים מצטברים:

ראשית, אנו יודעים כי כבר ביצירות שפרסם לאחר כוכבים בחוץ, בתחילת שנות הארבעים, בהחלט חל אצלו שינוי מסויים מבחינה זאת. הדבר בולט במיוחד ביצירתו הגדולה הבאה: "שמחת עניים". כפי שבא לביטוי למשל בהצהרה האתית הגדולה: "לא הכל הבלים והבל!"⁸, החובקת את היצירה במעין צבת אֶתִית רבתי, הן בפתיחה והן בסיום. אלא ש"שמחת עניים" יצא לאור כבר בשנת 1941, ובעת פרשתנו אנו עומדים בשנת 1961. עשרים שנה כבר חלפו, ועדיין זהרם האסתטי של הכוכבים בחוץ לא הועם כמלוא הנימה. שמא זוהי תגובה להתקפת נתן זך? הטעם השני שלנו פוסל גם אפשרות כזאת.

הטעם השני לדחיית ההשערה, הוא שקבלתה מחייב אותנו להסיק גם כי אלטרמן החליט בעקבות יוזמתה המפתיעה של לאה גולדברג (זהו הטריגר!), לשכתב חלק ניכר משירי כוכבים בחוץ. לכל הדיעות מדובר בהשערה קיצונית. יתר על כן, עלינו לשער גם כי החליט למסור שכתוב כזה בידיה של לאה גולדברג. או למצער לשתף אותה בו באופן פעיל. אין ספק כי דינן של השערותינו אלה להיפסל.

"ליל קיץ" הוא פנינה לירית. החותך ולו שורה אחת של השיר יעשה מעשה שלא ייעשה. שלא לאמר בית שלם. מבחינה זאת הסרקאזם האלטרמני "שקוף כזכוכית"⁹. הצעתו להשמיט בית שלם נראית עתה כ"וידוא הריגה", נסיון להבטיח הבנה של

8 שיר לאשת נעורים, שמחת עניים, שירים שמכבר, ע': 151
9 "על הבלתי מובן בשירה", אלטרמן

רמזיו. קריאתנו מובילה למסקנה שהוא מנסה בכל כוחו להבהיר ללאה גולדברג שתשובתו האמיתית היא בעצם: "לא!"

מדוע אלתרמן מגיב כך? בעוצמה כזאת.

רובד נסתר נוסף, מעניין במיוחד, מסתתר אולי מתחת לטקסט של אגרות אלתרמן אלה. ויתכן שהוא בלתי מודע. נחשף בעידנא דריתחא.

יתכן שאלתרמן חושף כאן יחס חריף לעצם האפשרות של תרגום שיריו.

דוקא בהיותו מתרגם מחונן בעצמו, ידע את הקשיים העצומים של אמנות זאת, ואת מגבלותיה. ואם כך באופן כללי, לגבי שיריו הוא – קל וחומר.

אולי גם השפיע עליו גורלם של משוררים גדולים ונערצים עליו, שאת יצירתם הכיר בשפת המקור, וקרא גם את תרגומיהם לעברית או שיער כיצד ייראו לאחר תרגום כזה. האם חשש לגורל דומה הצפוי לתרגומי שיריו, בנכר?

היתכן שבאיזו פינה אפלולית של נפשו, חשב את תרגום שיריו לבלתי אפשרי כלל? האם כך יש אולי לקרוא את הערתו: ".. באמת לא איכפת לי איך אני 'מתקבל' בלשון אחרת..?" ואולי עוד יותר ממנה את: ".. נדמה לי כי מימי לא הערתי הערות למתרגמים..", הרב-משמעית.

קבלת כל אחת מהשערות אלה מאלצת אותנו לחזור אל השערת ה"סרקאזם".

אלתרמן לא הרבה מאד לתרגם ליריקה "עלית", אולי אפשר לראות גם בכך רמז לפקפוקיו אלה. מצד שני נהג לתרגם מחזות קלאסיים. דוגמא לנפלאותיו בתחום זה, אפשר למצוא בפולמוס הנהדר שלו עם קורצווייל, על תרגום "אותלו"¹⁰. למשל בסוגיית: "כאבו כה רב עד כי הותר ממנו בלבבי" (דברי דסדמונה לאותלו, על קסיו). אלתרמן מפליא ומעמיק לנמק שם את בחירותיו התרגומיות. אגב כך, לְמִדּ הקורא על המרחב הגדול שבו מתגדר המתרגם, מבחינתו. מה רב ומכריע ו"אמנותי" ו"יוצר" הוא תפקידו. מה כבדה האחריות האמנותית המוטלת על כתפיו.

תרגום, עבורו (ולא רק עבורו), הוא כמעט כתיבת השיר מחדש בידי המתרגם, ובודאי שהוא עתיר פרשנות¹¹. ואם כך, בידי מי ימסור אלתרמן את כתיבת שיריו

10 על כמה ערעורים של ב. קורצווייל (למאמריו על "אותלו") / אלתרמן
11 אלתרמן: "זהו, איפוא, פירושו של אותו פסוק ובנוסח התרגום – שגם בו יש תמיד מיסודו של פירוש". שם

מחדש? בידי לאה גולדברג? בהכירנו את מדורי הגיהנום¹² שנהג להעביר את הגרסה המקורית של כל אחד משיריו, אנו מבינים את הבעייתיות. את ה"קל וחומר" שהחיל על תרגום שיריו.

הבהרה אחרונה זאת שופכת אור חדש (שוב, נימה עוקצנית) על ההערה מאיגרת א' שא"ב יפה כל כך מתפעל ממנה: "... כשאני קורא במכתבך שזה נסיון ראשון שלך, אני שמח גם ששני שירים ישנים אלה שלי זכו להיות עילה מקרית שגילתה יכולת חדשה זו אצלך...".

על כל אלה ראוי להוסיף את קהל היעד המיוחד (מבחינת אלתרמן): הקורא הרוסי, ארץ הסימבוליסטים הרוסיים. עבור יעד כזה, אולי התרגום כלל איננו בא בחשבון. יש מקום לשער שמבחינת אלתרמן אם לא הוכיח את עליונותו על בלוק וביילי, או פסטרנק, או לפחות שוויון-ערך איתם, יתכן, שאין מה לגשת לשם מלכתחילה. אנו רואים מה יכול לקרות לענקים כאלה אחרי תרגומם לעברית, מהרהר אולי אלתרמן. ההערה, בדבר ה"איזה קורא יהודי (אולי גם צעיר ובעל טעם)", עם כל הגווליות המרעננת שבה, יש בה אולי גם שמץ של רצינות. יתכן גם שאלתרמן מועיד משימה זאת לעצמו, או מהרהר בכך. או כבר הרהר בעבר ופסל. על רקע זה יש להבין את תגובתו החריפה. חריפות שהוא מנסה להסוות, אך ספק אם הצליח בכך.

"דומה היה שנגעת בפצעו של האיש"¹³, כך תיאר גיסו של אלתרמן, משה להב, תגובה אלתרמנית דומה משהיה עד לה.

כדי להבין את ה"לא!" של אלתרמן לגולדברג, יש לציין גם את שליטתו של אלתרמן עצמו ברוסית. גם עבורו מדובר בשפה שנייה, אם לא למעלה מזה. הכתרים שקושר א"ב יפה לרוסית של גולדברג יפים לא פחות גם לגבי אלתרמן. ואילו על אלה שקושר אלתרמן לגולדברג, נופל חשד האירוניה (במיוחד על רקע ה"יכולת חדשה זאת שלך"). שתי תזכורות נוספות ומרומזות לכך שותל אלתרמן באגרותיו לגולדברג. אחת בכל איגרת.

בראשונה הוא מציע להחליף את המילה "חלשצ'ות" ("הדינמית") ב"קנוטום" ("הסטטית"), ואילו בשנייה המילה "צרנוקוז" מעוררת מבחינתו אסוציאציות שאינן רצויות. שוב, אין לדעת את מידת הרצינות שבה הדברים נאמרים, אבל קשה

12 "את נחושת ריסו/ בצבת ארימה/ אעננו לשוא: הישבר זזעק", השיר הזר, שירים שמכבר, ע':

להתעלם מההשתמעות של - "רוסית גם אני יודע", או "לתרגם שירה לרוסית גם אני יכול".

ה"חיץ" בין אלתרמן לגולדברג

נקנח בהערה מסקרנת המופיעה במכתבים (איגרת א', תחת ה"אומר לך עכשיו עוד משהו") והיא היחסים האישיים בין אלתרמן לגולדברג. יתכן שאין קשר בין הדברים, אבל משהו בכל זאת עולה מן הסמיכות המוזרה, בין בכוונת מכוון (של אלתרמן, כבר ראינו שהוא בעל כוונות גדול, איננו מפזר מלים לשווא) ובין באופן לא מודע. האם גם בכך אפשר לתלות חלק מסערת רוחו של אלתרמן? איננו יודעים. מהו אותו "דבר שנפל" ביניהם, אותו "חיץ מיותר שגבה יתר על המידה"? גם זאת איננו יודעים. א"ב יפה, אולי חושד במשהו, משליך יהבו על עזבונו של המו"ל ישראל זמורה בעניין זה. אך שורה תחתונה אין בידנו. על הדעת עולה שוב אפיזודה יפה מספרו של אורלנד "נתן היה אומר"¹⁴. אורלנד מביא את תגובתו הנסערת של אלתרמן על הופעת "חופה שחורה" של יונתן רטוש. שוב, תגובה אמוציונאלית ואמביוולנטית. אולי תערובת של הערכה מפליגה, עם קורטוב קנאת סופרים, שהיא חלק בלתי נפרד ממנה. עוד "ניגון עתיק", כאשר אהבנו.

סיפורו הקטן של אורלנד מלא מכל טוב, אילו רק טרחנו לחטט בו קצת. אגב תיאור שגרתו כמעט של שיטוט בחברת אלתרמן, הוא מעניק לנו מרגליות של ממש. הקורא לִמַד משהו על הקסם האלתרמני שגם בגינו זכה למעמדו בין המשוררים. כך לדוגמא

14 ישב, ושתיק. פְּתֹאם נִזְדָּהְרוּ עֵינָיו, כמו נר-אלהים נשמת אדם,
ואמר בְּרַכּוֹת רַבָּה וְכֹאֲלוּ בַעֲנָה:
"ממזר ... איך הוא עושה את זה, לעזאזל...
' אֶת יְחִידָה כֶּצֶל
אֶת בּוֹגְדָה כֶּנַחַל
אֶת תִּצְעָנִי לְכָל, לְכָל עוֹבֵר וְשָׁב ..."
... תשמע איך זה מצלצל אצלו, כסף שִׁפְלוּ שִׁלְנוּ.
עשיר גדול האיש הזה, עשיר יהודי גדול, בוא נחזור ללאה. היא לא תבין"
וחזרנו. וישבנו עִמָּה. כִּלְנֹ עֲשִׂירִים.

ועברו צהריים וערב בא
ודפקה על הדלת 'שמחת עניים'.

(יעקב אורלנד, נתן היה אומר/ "שמחת עניים", ע' 46)

יש לציין כי כאשר יצא "חופה שחורה" לאור, שמחת עניים כבר היתה כתובה כולה. כלומר: היא לא נכתבה ע"י אלתרמן בתגובה ל"חופה שחורה". "הדפיקה" היתה "על דלתו" של אורלנד (אולי של כולנו), אך לא על דלתו של אלתרמן.

מביא אורלנד, אגב אורחא, פרשנות מזהירה של אלתרמן לשיר "על חטא" מתוך "חופה שחורה" ולתופעת רטוש. שיש לה אולי גם השלכה עקיפה על פרשתנו. בלי דעת, ואולי אפילו בכוונה, ממחיש לנו אלתרמן (בתיווך אורלנד) את טענתו¹⁵ בדבר חלקו של הקורא בבריאת השיר, בכל קריאה מחדש.

' אַתְּ יְחִידָה כְּצֵל

אַתְּ בּוֹגְדָה כְּנַחַל

אַתְּ תִצְעָנִי לְכָל, לְכָל עוֹבֵר וְשׁוֹב ...'

כך מצטט אלתרמן מתוך שירו של רטוש. ומוסיף מְנִיה וְנִיָּה: "איך זה? זה טוב, מה? זונה! זונה הלשון העברית". לרגע אינך יודע האם התכוון לפרש את השיר, להחמיא למחברו או לחרף את אהובתו, הלשון העברית, על שהעניקה מחסדיה גם לחברו-יריבו, יונתן רטוש. לפתע מתברר לו ששניהם, גם הוא וגם רטוש, רודפים אחרי אותה עלמה (השפה העברית). שהיא "צוענת לכל, לכל עובר ושב". האם לכן "מזדהרות עיניו פתאום"?

בהערה אגבית, במעין איור של הסצינה, אולי השתקפות או "צל" שלה, מתאר אורלנד את תגובתו האינסטינקטיבית והאמביוולנטית של אלתרמן גם כלפי לאה גולדברג. מחד, רתיעתו מפגישה איתה, האם על רקע "אמנותי"? (גם היא מעיינת ב"חופה שחורה") או שמא יש כאן רתיעה כללית-אישית? אורלנד איננו מפרש ומיד בסמוך לכך מתאר את החלטת אלתרמן לחזור אל פגישה עם גולדברג. "בוא נחזור ללאה. היא לא תבין/ וחזרנו. וישבנו עִמָּה. פְּלָנוּ עֲשִׂירִים..." (נתן היה אומר, ע' 49).

מה "לאה לא תבין"? את גדולתו של רטוש? מי היא ה"אַתְּ" של רטוש? עד כמה רטוש "עשיר", ודוקא "יהודי עשיר"? ועד כמה ה"כסף" הזה כולו "שלנו" (אלתרמן רומז כאן בבירור לכנעניותו הלכאורית של רטוש, מחדד אותה מול "עשרו היהודי" דוקא. המתבטא אפילו בשם היצירה: "חופה שחורה", מתפלמס איתו ומתפעל ממנו כאחד. ראו כמה עשירה וטעונה ומרובדת היא המטאפורה "יהודי עשיר" כאשר היא מוּחָלֶת על "כנעני" כיונתן רטוש) . . . ושמה לא תבין לאה את הסיבה ליציאתם הבהולה של אורלנד ואלתרמן?

בחוש של פרוזאיקון משובח, נמנע אורלנד מלפרש. מעניק לקורא סימן שאלה מעוטר.

נסיים גם אנו ברוח זאת, אך לפני הסיום הערה לנרתעים, אולי גם מתקוממים, על תגובה פוגענית מדי מצד אלתרמן כלפי גולדברג. יש לזכור כי מדובר במכתבים

15 אלתרמן, "על הבלתי מובן בשירה"

אישיים. בין אלתרמן ללאה גולדברג בלבד. ברור, שלאלתרמן (אם באמת נימתו סרקסטית, כהשערתנו) אין סיבה לצפות שגולדברג תיתן פרסום לאגרותיו. לכן אין למצוא בהן התנצחות, קנאת סופרים, קרב על בכורה כלשהי, התנשאות או מיזוגניות ר"ל, שום דבר מכל אלה. לרגע נדמה שאפשר למצוא בהן אפילו שמץ של אינטימיות מוזרה. אנו, המחטטים בחומר פרטי זה, אחרי למעלה מיובל שנים, שהגענו אליו בדרך לא דרך, ללא אישור מבעליו, אל לנו להתקומם. נציץ, נהרהר, נלמד מה שאפשר, ונשמור על צניעות. לא הכל אנו יודעים על זולתנו.

סוף דבר

האם נרמזה לאה בסופו של דבר? האם האגרת השנייה עשתה את שליחותה? איננו יודעים לבטח.

שתי עובדות יש בידנו. האחת: את התרגומים גנזה ולא פרסמה. השנייה: על אגרות אלתרמן שמרה מכל משמר. כך מעיר א"ב יפה בעניין זה: "המכתבים נשמרו בקפדנות על-ידי המשוררת במשך שנים. ויש לציין כי היא נהגה לשמור רק על מכתבים מועטים, אלה שייחסה להם חשיבות מיוחדת, או אלה שנשלחו אליה על ידי אישים יקרים לה." סוף ציטוט. הסרקאזם של אלתרמן היה אולי דק, אך לא דק מדי עבור לאה. וחוש לחומרים חשובים היה לה כנראה.

האם רצתה בפרסומו של החומר הגנוז? איננו יודעים, אבל יתכן מאד שכן. זהו המסר העקיף העולה משתי העובדות שציינת. לאה כאילו אומרת לנו: "ראו חברים, אינני יודעת אם אני המתרגמת המושלמת לשירי כוכבים בחוץ. אבל אלתרמן עצמו איננו רוצה בכך. בהבנת הנקרא מעולם לא התקשיתי. ראו מה היה לי ביד וויתרתי עליו."

אנחנו חייבים לה תודה.

ליל קיץ
דימיה במרחבים שורקת
בהק הפכין בעין החתולים,
לילה. כמה לילה! בשמים שקט
פוכבים בחתולים.

זמן רחב, רחב, הלב צלצל אלפים.
טל, כמו פגישה, את הריסים הצעף.
במגלב זהב פנס מפיל אפים
עבדים שחורים לרחב הרציף.

רוח קיץ שטה. עמומה. רוגשת.
על כתפי גנים שפתייה נשפכות.
לע ירקרק. תקיסת אורות נחשד.
רתיחת מטמון בקצף השחור.

והרחק לגבה, בנהימה מרעבת,
עיר אשר עיניה זהב מצפות,
מתאדה בזעם, בתמרות האבן,
של המגדלים והכפות.

(שירים שמכבר, ע' 57)

ii

Натан Альтерман
(1938) ЛЕТНЯЯ НОЧЬ

,Тишина в пространстве громче вихря
.И в глазах кошачьих блеск ножа
,Ночь! Как много ночи! Звезды тихо
.Точно в яслях, на небе лежат
.Время ширится. Часам дышать привольно
.И роса, как встреча, взор заволокла
,На панель поверг фонарь ночных невольников
.Потрясая золотом жезла
Ветер тих, взволнован, легким всадником
,Прискакал, и, растрепав кусты
,Льнет к зеленой злобе палисадников
.Клад клубится в пене темноты
Дальше, дальше ввысь уходит город
,С позолотой глаз. Урча, без слов
Испаряют камни гнев и голод
.Башен, крыш и куполов
(1961) Перевод Леи Гольдберг
*